

MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE ȘI ARTĂ ZALĂU

**ACTA
MUSEI POROLISSENSIS**

XXVII

ISTORIE - ETNOGRAFIE - ARTĂ

**ZALĂU
2005**

ETNOLOGIE ȘI ORIENTALISM ROMANTIC ÎN NOILE STATE ITALIA ȘI ROMÂNIA:

ANGELO DE GUBERNATIS, DORA D'ISTRIA ȘI SAVANȚII ROMÂNI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XIX

LIVIU BORDAS

„Dora d'Istria nu trebuie uitată, cum au făcut-o atâta vreme incapacitatea mai multor generații de a ceti, a înțelege și a respecta o inteligență multilaterală îndreptată către marile întrebări ale timpului.”

Nicolae Iorga, *Dora d'Istria*, 1932

ETNOLOGIE ȘI ORIENTALISM

De la începuturile lor, studiile orientale au fost strâns legate de trei câmpuri ale cunoașterii: filologic/lingvistic, istoric/arheologic și folcloristic/etnologic. Dinspre acestea au venit și majoritatea celor care s-au dedicat lor într-o măsură mai mare sau mai mică. Însă, dintre toate cele trei domenii, cel din urmă are particularitatea de a se fi constituit ca disciplină riguroasă concomitent cu orientalismul.

Deși atât interesul pentru folclor și etnologie cât și cel pentru studiile orientale își pot găsi vechi antecedente, ele au fost cultivate în special și ridicate la rangul de știință în perioada romantică, adică într-o secvență temporală cuprinsă, larg, între a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Atât cultura populară a diverselor nații europene cât și culturile orientale au fost incluse în programul romantic de a găsi o alternativă la clasicismul european.

Lucrul este valabil și pentru cultura română, cu două precizări principale: 1. aceste preocupări sunt insuflete și cultivate în procesul de „occidentalizare” al ei, având deci mai puțin o intenție de „declasicizare” cât una de sincronizare europeană; 2. ele prezintă un considerabil decalaj cronologic față de cele similare din Occident, rămânând, în general, în dependență de ele.

Primele societăți de etnologie (purtând chiar acest nume) din Occident au apărut la Paris (1839), New York (1842), Londra (1843). În Italia o astfel de societate a fost întemeiată abia în 1871, la Florența. După câțiva ani, în 1875, o Secție de etnologie a fost creată și la București, în cadrul *Societății geografice*

române (similar cu cea creată în Rusia în 1845). Această particularitate nu este întâmplătoare, ci arată că etnologia se constituie mai degrabă în raport cu studiile geografice, călătoriile de explorare, antropologia „primitivilor” și orientalismul decât cu cercetările de etnografie și folclor românești. Adică în raport cu alteritatea și nu cu identitatea, pornind de la celălalt pentru a se întoarce eventual la sine.

Precum spuneam, în ambele discipline cultura română este îndatorată cercetărilor și studiilor savanților occidentali – germani, francezi, italieni, englezi –, reușind ulterior, pe măsura dezvoltării ei, să-și aducă propriile contribuții. Atât istoria etnologiei cât și cea a orientalisticii românești se află, din păcate, abia la primele tentative de schițare. Sintezelor le lipsesc încă cercetările amănunțite de arhivă, analizele tematice și monografiile. Mai mult, întrucât știința germană și cea franceză au fost cele care au exercitat o influență determinată în centrul, estul, și sud-estul Europei – având și un avans considerabil față de alte nații – s-a crezut că etnologia și orientalismul sunt fundamental debitoare acestora. Au rămas, în genere, ignorate raporturile și interacțiunea cu alte științe precum, de pildă, cu cea italiană, care în multe privințe se dovedesc a fi fost mai relevante.

În cele ce urmează ne propunem să schițăm raporturile dintre etnologie și orientalism în culturile italiană și română din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, modul în care unificarea politică a celor două națiuni¹ a influențat dezvoltarea acestor domenii de studiu și măsura în care raporturile dintre savanții italieni și cei români au rezultat în influențe de o parte sau de alta.

În acest demers se impun trei repere ce pot fi considerate a forma un triunghi echilateral. Cel dintâi este **Angelo de Gubernatis** (1840-1913), pionier și organizator în Italia al studiilor orientale (indiene, în special) și promotor al comparatismului în studiile de mitologie-antropologie-etnologie (v., mai ales, diversele sale volume despre obiceiurile de naștere, nuntă și moarte – *gli usi natalizi, nuziali, funebri* – la italieni și la popoarele indo-europene, cele despre mitologia zoologică și fitologică, istoria povestirii populare etc.). Al doilea este Elena Ghica, cunoscută scriitoare și poligrafă sub numele **Dora d’Istria** (1828-1888), stabilită în 1855 în Elveția, iar în 1860 în Italia, cea căreia i se datorează în special interesul și afecțiunea lui De Gubernatis pentru români, pentru cultura română și pentru cauza lor politică. Venind dinspre studiile literare și istorice, ea s-a ocupat cu pasiune de orientalism și etnologie publicând numeroase cărți și articole, dintre care cele indiene și mitologice, sub evidenta înrăurire a lui De Gubernatis. În fine, în al treilea unghi sunt situați savanți și scriitori români care au întreținut raporturi pe de o parte cu De Gubernatis iar pe de alta cu Dora d’Istria, fiind influențați de ei sau influențându-i la rândul lor: **B. P. Hasdeu** (1838-1907), **V. A. Urechia** (1834-1901), **Al. Odobescu** (1834-1895), **Gr. Tocilescu** (1850-1909). Toți aceștia au o evidentă înclinare de tip romantic pentru Orient și pentru ethnos.

¹ Din larga bibliografie asupra acestei chestiuni a se vedea în special volumul mai recent *Risorgimento. Italia e Romania 1859-1879. Esperienze a confronto*, a cura di Giulia Lami, Centro di Studi sull’Europa Orientale, Milano – Editura Anima, București, 1992.

Odobescu și Hasdeu sunt recunoscuți ca întemeietori, la noi, ai „științei folclorului”². Ei sunt, de asemenea, printre primii savanți români care au solide interese și competențe în studiile orientale, în special indiene (amândoi studiaseră sanscrita), din păcate nefructificate decât marginal sau episodic. Tocilescu și Urechia au fost interesați constant de Orient, cel dintâi studiind chiar și sanscrita, iar cel de-al doilea promițând, la Congresul Orientaliștilor de la Roma (1899), că va întemeia o catedră de limbi orientale la Universitatea din București.

Atât regele Umberto I al Italiei cât și Carol I al României s-au arătat favorabili dezvoltării studiilor orientale în noile lor regate. Umberto I a patronat cele două *Congrese Internaționale ale Orientaliștilor* organizate de De Gubernatis la Florența (1878) și la Roma (1899). La rândul său, Carol I a participat personal la cele dintâi congrese, ce au avut loc în 1873, la Paris și în 1874, la Londra. La cel de-al 9-lea (Londra, 1892), prezidat de Max Müller, regele Carol a fost vicepreședinte onorific și patron. Tot atunci, într-o scrisoare către celebrul indianist, și-a anunțat intenția de a găzdui cel de-al 11-lea congres la București. Dar, deși Max Müller a primit propunerea favorabil și deși regele și-a arătat din nou interesul pentru congres, trimițând un reprezentant personal la cea de-a 10-a sesiune (M. Holban), această inițiativă, din păcate, nu s-a mai realizat.

ANGELO DE GUBERNATIS

Cel care a atras întâi interesul lui Angelo De Gubernatis pentru români a fost, alături de Tullo Massarani, eruditul profesor torinez și înfocat filoromân Giovenale Vegezzi-Ruscalla (1798-1885). E semnificativ pentru contextul nostru că prima luare publică de poziție în favoarea „etnologiei” (termen care nu era încă înregistrat în dicționare) îi aparține acestuia.³ Însă, interesul lui De Gubernatis pentru români a cunoscut înflorirea și apogeul abia datorită Dorei d’Istria cu care a luat mai întâi legătura pe cale epistolară. E din nou semnificativ faptul că prima scrisoare, pe care Angelo de Gubernatis i-o adresează, în februarie 1867, este tocmai pentru a-i cere colaborarea la noua sa *Rivista Orientale*. Atât colaborarea prințesei la acest periodic și la cele care au urmat, cât și corespondența lor au durat fără încetare până la sfârșitul prematur al vieții ei. În 1870, ea a cumpărat de la De Gubernatis noua vilă a acestuia și s-a mutat la Florența. Deși au trăit cea mai mare parte a timpului în același oraș și deși se întâlneau des (De Gubernatis îi scria contesei Marie d’Agoult, cunoscută scriitoare sub pseudonimul Daniel Stern, că o vizita pe Dora d’Istria o dată pe săptămână⁴), scrisorile acesteia către De Gubernatis (1867-1888) păstrate la

² Cf. Ovidiu Bârlea, *Istoria folcloristicii românești*, Editura enciclopedică română, București, 1974, pp. 168-195. Dar deja la Gheorghe Vrăbie, *Folcloristica română. Evoluție, curente, metode*, Editura pentru literatură, București, 1968, pp. 113-118, 183-199.

³ *Della convenienza di un corso di Etnologia, Rivista Contemporanea*, Firenze, XVI, 7, 1859, pp. 81-88.

⁴ Scrisoare din 24 ianuarie 1873 publicată de Petre Ciureanu în: *Il carteggio inedito di Madame d’Agoult con Angelo de Gubernatis*, Pubblicazioni dell’Istituto di lingua e letteratura francese, Facoltà di Lettere e Filosofia, Università di Genova, 1969, p. 48.

Biblioteca Națională din Florența numără peste 150 de bucăți. Prin De Gubernatis, Dora d'Istria cunoaște diverși savanți și orientaliști, dintre care o mențiune specială merită Max Müller, cu ocazia vizitei sale la Florența (12-29 aprilie 1875).⁵

La rândul ei, Dora d'Istria i-a făcut cunoscuți lui De Gubernatis mulți savanți și intelectuali, atât occidentali cât și, mai ales, est-europeni (români, greci, ruși, albanezi, sârbi, maghiari).⁶ Datorită ei savantul italian l-a întâlnit pe contele transilvan Géza Kuun (1838-1905) cunoscut ca orientalist, mai ales datorită ediției Codicelui Marcian Lat. Z 549 (=1597), *Alphabetum persicum, cumanicum et latinum*, publicat în 1880 la Budapesta, dar care este și autorul unei *Istorie a relațiilor maghiarilor cu Orientul și populațiile de origine orientală, din cele mai vechi timpuri* (1893). Sub președinția acestuia a fost fondată Societatea Arheologică din Deva, care a condus săpăturile de la Sarmisegetuza (1881-1883) ce au scos la lumină complexul de monumente mithraice. De asemenea, el a fost interesat și de etnografie și tradiții populare, culegând folclor transilvan (român), cunoscut și citat atât de De Gubernatis cât și de Dora d'Istria.⁷

Din anul întâlnirii lor, 1869, pe cei doi conți – toscan și transilvan – îi va lega o lungă și strânsă prietenie. Scrisorile lui Kuun, păstrate la Biblioteca Națională din Florența (1869-1904), se ridică la un număr de 354. El va fi unul dintre patronii *Muzeului Indian* inaugurat de De Gubernatis la Florența în noiembrie 1886 și va figura și pe prima listă a celor 131 de membri ordinari ai *Societății Asiatiche Italiene* inițiate tot atunci.⁸ În primul număr al revistei *Giornale della Società Asiatica Italiana* a apărut un studiu despre *Il mitreo transilvanico* excavat de Kuun la Sarmisegetuza.

În anul 1885, la invitația lui Kuun, De Gubernatis vizitează Transilvania, timp în care a ținut un minuțios jurnal (păstrat la Biblioteca Națională din Florența), iar apoi a publicat un volum de impresii. La Deva vizitează muzeul de antichități excavate la Sarmisegetuza. În fața monumentelor mithraice este „frapat cu stupeoare” de „asemănarea perfectă” dintre acestea și statuile „indo-macedonice” (greco-indiene) excavate de Leitner în India. Observând că „tipul macedonic e același cu cel vechi transilvan”⁹, concludă că „nucleul trupelor macedonene care au

⁵ Despre întâlnirea celor doi se găsesc mențiuni în jurnalul lui De Gubernatis și în corespondența Dorei d'Istria. De exemplu, în scrisoarea din 11 mai 1879 către Hugo von Meltzl: „M. Max Müller, l'éminent professeur d'Oxford, me rappelait lui-même dans une de ses lettres les poésies philhellènes de son père. Ce savant orientaliste, dont j'apprécie particulièrement les talents, est venue me voir quand il a fait son voyage en Italie”. Nicolae Iorga, *Lettres de Dora d'Istria, Revue historique du sud-est européen*, Paris - Bucarest, IX, nos. 4-6, avril-juin 1932, p. 175. Corespondența lor nu este cunoscută deocamdată.

⁶ Despre acest aspect al relației celor doi se poate consulta deocamdată doar articolul lui Nikša Stipcević, *Laza Kostić, Angelo de Gubernatis, Dora d'Istrija*, Zbornik Matice Srpske za kviževnost i jezik XXII, Beograd, nr. 2, 1974, pp. 282-292.

⁷ Vezi, de pildă, *Due gite nel Vicentino. 1847-1868*, Illustrazione dell'Aurora, Modena, 1875, p. 3.

⁸ Vezi *Giornale della Società Asiatica Italiana*, Roma-Firenze-Torino, volume primo, 1887, pp. XVI și XXXI.

⁹ *Ricordi e note del mio viaggio in Ungheria*, 31 gennaio - 20 marzo 1885, f. 195v, BNC Firenze. Singura cercetare a acestui jurnal, de care avem știre, e datorată bibliologului Piero Scapecchi de la Biblioteca

mărșăluit cu Alexandru spre cucerirea Asiei era probabil alcătuit din daci” și că „coloniile de veterani romanizați din Asia Minoră și de la fruntariile Persiei care au purtat în Dacia cultul lui Mithra, erau compuse în mare parte din popoare ale Asiei Minore ce aveau intime legături etnice cu vechile popoare ale Daciei”¹⁰. Ulterior, în discursul de inaugurare a lecțiilor sale la Universitatea din Roma, intitulat *Roma e l’Oriente*, De Gubernatis insistă asupra câtorva daci panonici romanizați, precum împărații Aurelian și Probus, care au jucat un rol de mediere în raporturile Romei cu Orientul.¹¹

Tot prin Dora d’Istria, dar și prin alți italieni filoromâni, De Gubernatis află despre marea erudiție și talentul lui Hasdeu. Îl invită apoi să participe la *Congresul Internațional al Orientaliștilor* pe care îl organizează la Florența (1878).¹² Acolo legătura lor se cimentează, astfel încât, în circumstanțele marii dureri care îl lovește pe Hasdeu la moartea Iuliei, singurul care îl reconfortează este prietenul italian ce ține o conferință despre fiica dispărută¹³ și prefațează operele publicate de tatăl ei la Paris.

La scurt timp, în 1879, De Gubernatis intră în legătură și cu alți savanți români dintre care V.A. Urechia și Gr. Tocilescu sunt cei mai importanți pentru subiectul nostru. O puternică prietenie îl va lega în special de Urechia. În dicționarele pe care le-a redactat succesiv – *Dizionario biografico degli scrittori contemporanei* (1879-1880), *Dictionnaire international des écrivains du jour* (1888-1891) și *Dictionnaire des écrivains du monde latin* (1905-1906) – el a inclus peste 200 de personalități românești, un adevărat record față de orice alt dicționar străin.

El răspunde apelului lansat opiniei publice internaționale de către Urechia, în mai 1894, prin care acesta cerea sprijinul popoarelor europene în favoarea cauzei românilor din Austro-Ungaria, „popor care în Orientul Europei este depozitarul civilizației occidentale și latine”¹⁴. La invitația lui Urechia, contele italian vizitează

Națională din Florența: *Il viaggio in Ungheria di Angelo de Gubernatis dal manoscritto II.IV.671 della Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze*, comunicare prezentată la coloctiul “Ricordi ungheresi in Italia”, Szeged, 15-16 septembrie 2003, organizat de Institutul Italian de Cultură din Budapesta și de catedra de italiană a Universității din Seghedin.

¹⁰ *La Hongrie politique e sociale*, Firenze, 1886, p. 23.

¹¹ *Roma e l’Oriente. Discorso per la solenne inaugurazione degli studi nell’Università di Roma, letto il 1 Dicembre 1892*, Roma, 1892, pp. 18, 20-21.

¹² Hasdeu publică în *Columna lui Traian* (nr. 2, 1877) o listă a participanților la congres, în care alături de Max Müller, Th. Benfey, E. Renan, A. Ludwig, se află și numele lui Géza Kuun.

¹³ *Iulia Hasdeu (Conferință publică ținută la cercul Filologic din Florența în ziua de 18 Fevruarie 1889)*, traducere de M. C., *Românul*, București, XXXIII, 1889, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 14 aprilie, pp. 334, 338, 342, 356, 360, 364, 376. O prezentare a conferinței: *Iulia Hasdeu, Universul literar*, București, I, nr. 22, 1889, p. 3. Versiunea franceză a conferinței e publicată ca prefață la Iulia B. P. Hasdeu, *Bourgeois d’Avril. Fantaisies et Rêves*, avec une introduction par le C.te Angelo de Gubernatis, Paris-București, 1889.

¹⁴ Alături de alte nume importante ale Italiei: Graziadio Isaia Ascoli, G. Capellini, Giosué Carducci, B. Pandolfi, A. Bruniati, Luigi Palma, Roberto Fava, Fr. Amouretti, Ugo Laragna ș.a. Vezi *Voci latine. De la frați la frați, I-a Culegere de adevăruri ale ginții latine la Mișcarea națională din Transilvania și Banat*, Ilustrată cu autografe de diverse stampe prin V.A. Urechia, Tip. “Socec”, București, 1894.

Regatul Român în 1897 și 1898, scriind apoi despre aceste călătorii. În volumul pe care l-a publicat la scurt timp¹⁵, face dese observații indologice și comparații cu cultura indiană și pledează chiar – pe urmele lui Carol I – pentru dreptul României de a juca un rol de intermediar în comerțul Occidentului cu Indiile. Într-una din cele trei conferințe pe care le-a ținut la Ateneul Român, *Le Paradis Terrestre dans la „Divina Commedia”*, el vorbește pe larg despre motivele indiene din opera ilustrului său precursor florentin.¹⁶ Probabil interesului pe care l-a stârnit și ca indianist se datorează ulterioara traducere în românește a piesei sale de teatru *Savitri*.¹⁷

V. A. Urechia – care a participat chiar la primul *Congres Internațional al Orientaliștilor* ținut la Paris – a fost ales de De Gubernatis pentru a conduce delegația română la cel de-al XII-lea Congres organizat de el la Roma în 3-15 octombrie 1899. El a ținut în mod special ca România să trimită o largă delegație oficială (atât cu un scop pan-latinist cât și pentru că urmărea să dea Congresului și un caracter politic prin punerea „chestiunii balcanice”), redactând pentru aceasta și un amplu manifest intitulat *Appel aux Roumains*. Cu ocazia vizitei în România el face demersuri pe lângă Regele Carol (căruia îi adresează un salut sanscrito-francez: „*dirghayuh nouveau Trajan*”), Carmen Sylva, ministrul Sturza și ambasadorul italian marchizul Incisa Beccaria. Atât Sturza cât și Carmen Sylva (care era o cunoscută filoindiană și filoteozoafă) opinează că pentru a participa la Congres e nevoie de cunoașterea a cel puțin uneia din limbile orientale, însă De Gubernatis se grăbește să distrugă această impresie susținând că „suntem interesați chiar și de chestiuni de geografie, etnografie, istorie, istoria religiilor...”¹⁸. Printre numeroasele personalități pe care le-a întâlnit cu ocazia acestei vizite este și Hasdeu – regăsit atât la Academie cât și la castelul său de la Câmpina – și iranistul G. Popescu-Ciocănel.

Prin diligența lui Urechia planul său s-a îndeplinit întocmai, acesta aducând la Roma 450 de persoane din Regatul român, Transilvania și Macedonia (dintre care 63 înscriși la Congres), ridicând, ca și la alte congrese, problema românilor transilvăneni. Două din cele 12 secțiuni ale Congresului au fost (co)prezidate de savanți români: V.A. Urechia însuși la secțiunea „Geografia și Etnografia Orientului” (Mihai Holban, secretar) și Gr. Tocilescu la secțiunea „Grecia și Orientul”.

¹⁵ *La Roumanie et les roumains. Impressions de voyage et études*, Bernard Seeber, Firenze, 1898. În recenzia pe care i-o face, Urechia subliniază relația autorului cu B.P. Hasdeu. V.A. Urechia, „*La Roumanie et les roumains*”, *Tribuna*, Sibiu, XV, nr. 156, 1898, p. 627. A se vedea, de asemenea, volumul *La Bulgarie et les Bulgares*, Florence, 1899, care începe cu un capitol de 50 de pagini, intitulat *À travers la Roumanie*.

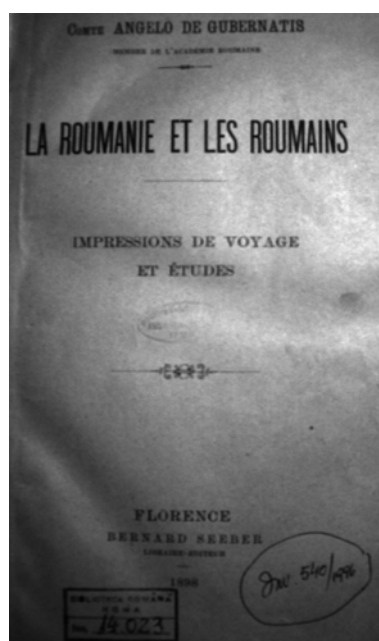
¹⁶ *La Roumanie et les roumains*, op. cit., pp. 49-65.

¹⁷ *Savitri. Idilă dramatică în 2 acte*, traducere de N. Țincu, *Revista literară*, București, XIX, 1898, nr. 34, pp. 537-541, nr. 35, pp. 552-555. Primul act a fost reprodus mai târziu și în *Românul literar*, București, 1912, nr. 1, p. 7.

¹⁸ *Diario* no. 25, f. 17v, BNC Firenze.

Alți prieteni apropiați ai lui De Gubernatis au fost – așa cum mărturisește singur în *La Roumanie et les roumains* (Florența, 1898), dar și în autobiografia sa, *Fibra* (Roma, 1900) – Șt. Sihleanu, C. Esarcu, P. S. Aurelian și M. G. Obedenaru. În arhiva păstrată la Biblioteca Națională din Florența există scrisori de la peste 80 de corespondenți români, dintre care merită atenție pentru subiectul nostru cele de la V. Alecsandri, I. Negruzzi, M. Gaster, N. Densușianu, de la indianistul și iranistul C-tin Georgian, de la psihologul cu interesante preocupări etnopsihologice N. Vaschide etc.¹⁹

În urma acestor legături și a multiplelor gesturi de prietenie și susținere pe care le-a făcut pentru români, se poate spune că poziția de care De Gubernatis s-a bucurat printre aceștia o egalează pe cea pe care Max Müller a deținut-o la indieni.

¹⁹ Un studiu asupra relațiilor lui De Gubernatis cu românii anunța în anii '50, Petre Ciureanu, sub forma unui capitol al volumului *La letteratura romena in Italia*, despre care nu știm să fi apărut. A publicat doar articolul *Alecsandri, Hasdeu și De Gubernatis*, *Suflet Românesc*. Revistă de cultură creștină, Roma, IV, nr. 1, ianuarie-martie 1952, pp. 38-56. El a dedicat, de asemenea, mai multe studii și volume lui De Gubernatis precum și unul dintre cele mai bune studii asupra Elenei Ghica, *Dora d'Istria*, *Revue des études roumaines*, Paris, II, 1954, pp. 169-192; III-IV, 1955-1956 (1957), pp. 80-110. Mai recent tema a fost abordată, general, de profesorul Pasquale Buonincontro, *De Gubernatis e i romeni*, în volumul: *Angelo de Gubernatis. Europa e Oriente nell'Italia umbertina*, a cura di Maurizio Taddei, Napoli, vol. I, 1995, pp. 162 ș.u.

DORA D'ISTRIA

Deși a dedicat mult timp și numeroase scrieri Orientului și etnologiei, Dora d'Istria nu poate fi numită un orientalist sau un etnolog în sensul academic al termenului.²⁰ Plecând de la preocupări istorice și literare (care, încă de la început, aveau și un substrat de politică activă), ea a studiat folclorul și literatura populară a diverselor etnii din Europa orientală și Asia, de la români, sârbi, bulgari, albanezi, greci și unguri la turci, uzbeki, kirghizi, mongoli, iranieni și indieni. S-a interesat, de asemenea, de statutul femeii în aceste societăți ale Occidentului și Orientului (în *Les Femmes en Orient* se ocupă de românce, bulgăroaice, dalmate, muntenegrene, turcoaice, albaneze, grecoaice, rusoaice, siberiene, cazace, poloneze, letone, georgiene, armene, curde, osete și, în final, fino-mongole precum baltice, finlandeze, lapone, ugrice, samoeze, manciuriene, turco-tătare, kirchize etc.; în *Des Femmes par Une Femme* se ocupă de „societatea latină”: franțuzoaice, italiene, spaniole, portugheze și de „societatea germanică”: nemțoaice, saxone, prusiene, austriece, scandinave, anglo-saxone, elvețiene, belgiene, olandeze) precum și de cultura și obiceiurile diverselor etnii oprimate.

După apariția baladelor românești culese de Alecsandri, ea scrie, pe baza lor, două studii despre literatura populară română: *Littérature roumaine. Chants et récits populaires* (Libre recherche, Bruxelles, martie 1857) și *La nationalité roumaine d'après le chants populaires* (Revue des deux mondes, Paris, 15 martie 1859). În articolul *Feste Rumene* (Il mondo illustrato, Torino, 25 mai și 8 iunie 1861), descrie dansurile și costumele naționale, obiceiurile de nuntă, de Crăciun și Paște, dând totodată prima traducere italiană (în proză) a baladei *Miorița*, a baladei *Soarele și luna* și a unor orații de nuntă. (Tot acolo insistă asupra locului de „padroni del mondo” pe care magii persani îl au în obiceiurile românești de stea.) E interesant de menționat că aceste prime articole făceau parte dintr-un proiect politic mai larg de a favoriza prin scris cauza națională a românilor divizați între mai multe frontiere și de a susține că teritoriul viitoarei națiuni trebuie să corespundă vechii Dacii.

²⁰ Cu privire la studiile ei de orientalică, a spus-o chiar Angelo de Gubernatis, *Dora d'Istria, Revue internationale*, Rome, tome XXI, 10 janvier 1889, pp. 58-74. În ceea ce privește studiile ei asupra literaturii populare, acest lucru a fost arătat recent de Živomir Mladenović cu privire la cele despre folclorul sârbesc, *Dora d'Istria i srpska narodna poezija*, Zbornik Matice Srpske za kviževnost i jezik, Beograd, vol. XLVII, nr. 2-3, 1999, pp. 201-220. Autorul afirmă că, în ciuda incontestabilelor merite ale acestor scrieri, ele sunt într-o bună măsură o compilație și o mistificare. *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc*, I (1800-1891), red. Adrian Fochi, EPL, București, 1968, îi acordă numai 11 intrări (3, 92, 152, 216, 823, 824, 3637, 6073, 6707, 6977, 7048). Sunt menționate doar volumele *Les femmes en Orient* (I-II, 1859), *Opere*, traduse în limba română de Gr. Peretz (I-II, 1876, 1877), studiul *Dances et chansons nationales des roumaines (Acta comparationis litterarum universarum*, Cluj, XV, 1884, pp. 67-85, 119-122) și două prelucrări despre macedoromâni în ziare românești, după un articol din *Revue internationale* (1868). Pe lângă acestea sunt inventariate cinci articole despre ea din ziare și reviste românești, cu trimitere la alte șase. Opera ei orientalistă a fost aproape complet ignorată în România. Singurul care a atras atenția asupra ei ca atare a fost Ioan Dumitriu-Snagov, însă într-un volum de impresii de călătorie, *India. Meridianul Gandhi*, Editura Sport-Turism, București, 1978, pp. 105-106.

Despre când a avut loc prima întâlnire a Elenei Ghica cu Orientul în general și cu India în special, nu am găsit deocamdată nici o mărturie clară. Nici una din scrierile publicate sau din manuscrisele pe care le-am consultat nu face vreo mențiune despre originea acestui interes. Primul său text tipărit face însă ample referiri la hinduism și buddhism. Este vorba de introducerea cărții *La vie monastique dans l'Église Orientale* – publicată la Bruxelles în 1855 (ed. II, Paris-Geneva, 1858)²¹ – intitulată *Origine du monachisme oriental, ses progrès, ses services et sa décadence*, în care scrie că a consultat operele lui William Jones, Henry Thomas Colebrooke, Friedrich Schlegel, Abel Rémusat, Eugène Burnouf, Friedrich Windischmann, Stanislas Julien. Dora d'Istria se servește de religia și spiritualitatea Indiei și în special de figura lui Buddha pentru a arăta că monahismul s-a născut în Orientul Îndepărtat cu multe secole înainte de Hristos.²² Întreaga carte este o critică insistentă a monahismului creștin și a vieții contemplative, considerate a nu fi în spiritul lui Hristos și al evangheliilor (călugării creștini sunt chiar numiți la un moment dat „imitateurs des adoreurs fanatiques du formidable Mahadeva”²³). Este foarte interesant de menționat aici că, tocmai în acei ani, vărul ei Alecu Ghica, un alt protagonist auroral al indianismului, devine călugăr pe lângă marele templu hindus Jagannātha din Puri (amintit și el în carte²⁴). Critica instituțiilor religioase pare a fi dezvoltat în ea și o anumită frondă anti-religioasă, pe care, după moarte, o deplângea – exagerând – prietenul ei Angelo de Gubernatis: „elle se moquait brutalement de tout ce qui est sacré; c'est ainsi qu'elle osa donner à son chien aimé le nom de *Brahma*, de la divinité la plus spiritualiste de l'Inde”²⁵.

Volumul încheiat în 1855 în Elveția fusese însă redactat la Sankt Petersburg unde a petrecut șase ani (1849-1855).²⁶ E posibil, așadar, ca acolo să fi cunoscut

²¹ Cartea a fost prompt comentată în *Steaua Dunării* din Iași, I, 1855 (nr. 37), p. 144 și II, 1856, pp. 15-16. Uitată ca și celelalte cărți ale Dorei d'Istria, abia recent i-a fost dedicat un studiu sistematic de către Antonio d'Alessandri, „*La vie monastique dans l'Église Orientale*” di Dora d'Istria (1828-1888): *problematiche religiose e politiche*, Trimestre. Storia - Politica - Società, Teramo, XXXVI, nr. 1-2, 2003, pp. 73-92.

²² *La vie monastique dans l'Église Orientale*, Paris-Geneve, 1858, p. xxix.

²³ Idem, p. 449.

²⁴ Ibidem, p. 317.

²⁵ Angelo de Gubernatis, *Dora d'Istria*, loc. cit., p. 67 (pasaj reluat și în volumul *Etincelles. Pensées d'un maître recueillies par une disciple*, Rome, 1900, p. 247). Dora d'Istria a renunțat să-l mai însoțească pe Angelo de Gubernatis în plănuita călătorie în India din toamna anului 1885, în fața refuzului său de a accepta și pe îndrăgitul canin. Cf. Angelo de Gubernatis, *Fibra: pagine di ricordi*, Roma, 1900, p. 353. O măsură a afecțiunii ei este și faptul că îl fotografia artistic și trimitea aceste poze corespondenților ei din lumea științifică. Încă din timpul vieții lui, a cerut cunoscutului sculptor genovez Tassara să-i facă o statuie funerară, amplasată apoi pe un înalt soclu în centrul propriei grădini, pe care au fost înscrise versurile dedicate acestuia de poetul francez Emile Sigogne (traduse în italiană de T. Cannizzaro). Aceste fapte nu sunt, probabil, fără legătură cu cultul animalelor în India și Egipt pentru care prietesa avea și un interes savant.

²⁶ Într-o scrisoare către Edgar Quinet se declară nemulțumită de felul în care a scris această carte la Sankt Petersburg, în grabă și fără documentele necesare. Cf. Ion Breazu, *Dora d'Istria și Edgar Quinet*, în: *Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Editura Institutului de Istorie Universală, Cluj, 1931, p. 65.

mai multe despre India și buddhism. Unii autori vechi afirmă că ar fi călătorit în Asia Centrală și în Iran, fapt pe care nu l-am putut verifica până acum.²⁷ Dar și mai probabil este ca primele deschideri spre Orient să le fi primit chiar de acasă, de la tatăl ei, banul Mihalache Ghica, care, ca pasionat de antichități, a colecționat și monede orientale sau mumii egiptene²⁸, de la bona englezoaică, de la vreunul din preceptorii francezi sau de la prof. G. G. Pappadopulos, remarcabil savant ce va face mai târziu o mare carieră universitară și politică în Grecia. Un rol asemănător trebuie să-l fi avut emulația lui Alexander von Humboldt, cunoscut în perioada când se afla la Berlin și când apărea noua ediție a memorialului său de călătorie în Asia (*Asie centrale*, 3 vol., Paris, 1843).

Interesul Dorei d'Istria pentru culturile orientale a fost remarcat în România chiar de la început. Într-un amplu studiu critic, publicat în 1861 de tânărul Radu Ionescu – considerat a fi „primul nostru critic literar”, el însuși interesat de literaturile asiatice –, sunt menționate lecturile prițesei din indianiștii englezi, germani și francezi precum și paginile dedicate Indiei.²⁹

După acest prim volum, idei, observații și cunoștințe despre Orient/Asia și în special despre India se găsesc diseminate în aproape toate operele sale. În volumul *Des femmes par un femme* (Paris-Bruxelles, 1865), două capitole se ocupă de *Théories physiologiques de la théocratie hindoue et catholique* și respectiv *Les hindoues dans les sociétés germaniques et latines*. Interesul său pentru istoria și statutul femeilor din Orient se concretizează succesiv în cele două mari tomuri ale cărții *Les femmes en Orient* (în „peninsula orientală” și în Rusia, 1859-1860) și în studiile *Les femmes en Asie* (1869-1870), *Les femmes de l'Inde* (1871).

²⁷ Când a protestat împotriva invaziei Țărilor Române de către Rusia din octombrie 1853, s-a aflat foarte aproape de a fi exilată pe viață în Siberia alături de alte două nobile doamne vinovate de aceleași crime care, spre deosebire de ea, nu au scăpat doar cu sfatul de a călători cât mai departe.

²⁸ Membru al *Societății de Istorie și Antichități* din Odessa (1842), iată cum era descrisă locuința lui de un alt contemporan pasionat de antichități și deschis spre orientalism: „Palatul părintesc al lui Mihalache Ghica era un adevărat muzeu de antichități adunate din țară, galeria lui de pictură și sculptură erau citate de Europei și biblioteca lui, avută în manuscrise, era imensă.” Cezar Bolliac, *Dora d'Istria, Trompeta Carpaților*, București, XI, nr. 1081, 26 august / 7 septembrie 1873, p. 2; reprodus fragmentar în: VI. Diclescu, *Viața cotidiană a Țării Românești în documente. 1800-1848*, Dacia, Cluj, 1970, pp. 237-239.

²⁹ „Cât pentru ceea ce se atinge despre istoria instituțiilor monastice din Asia de sus, a consultat pe oamenii cei mai competenți asupra acestor chestiuni speciale. Admirabilele lucrări ale lui William Jones, Colebrooke, Frederic Schlegel, Abel Rémusat, Eugène Burnouf, Windischmann, Stanislas Julien au descoperit un univers plin de minuni. Scrierea este împărțită în patru secțiuni, după cum le numește autorul. Întâia secțiune este intitulată *Introducere*, în care ne arată cum s-a născut monahismul în India și s-a întins în monastirile orientale, și cari idei filosofice și religioase i-au dat naștere.” Cf. Radu Ionescu, *D-na Dora d'Istria* (I-III), *Revista Română*, București, I, august 1861, pp. 427-448; decembrie 1861, pp. 783-806; II, aprilie 1862, pp. 17-45; republicat fragmentar în: *Scrieri alese*, ediție îngrijită, prefață, note și bibliografie de Dumitru Balăeț, Minerva, București, 1974, pp. 112-133. Cele trei părți ale studiului, considerat de editorul lor a reprezenta prima monografie din istoria criticii literare românești, analizează *La Suisse allemande*, *La vie monastique dans l'Église Orientale* și *Les femmes en Orient*. În același an, Radu Ionescu a publicat traducerea unei legende indiene și un studiu asupra teatrului persan, în jurnalul *Independința*, nr. 9, 11, 12-13, 14, 15 și nr. 40-41, 42, 43, 44, 47-48 din 11, 13, 16 și 17 octombrie și din 13, 14, 15, 16 și 20 noiembrie 1861.

Teme „orientale” se întâlnesc și în cărțile ei despre peninsula balcanică, în încercarea de a dovedi legăturile dintre „Orientul” european și cel afro-asiatic. De pildă, în tabla de materii a celor două ample volume *Excursions en Roumélie et en Morée* (Zurich-Paris, 1869) se întâlnesc paragrafe precum: *Les disciples de Zoroastre en Macédoine*, *Les Égyptiens en Morée*, *Les Perses et les Hellens* etc. De altfel, una dintre caracteristicile definitorii ale scrierilor Dorei d'Istria este tocmai comparația între Occident și Orient, în acesta din urmă fiind incluse deopotrivă Orientul european și cel asiatic. În acest sens merită citat un pasaj dintr-o scrisoare către Hugo von Meltzl: „Îmi amintesc cât de mult m-a frapat originalitatea baladei române *Mănăstirea Argeșului* atunci când am studiat, pentru *Revue des deux mondes*, cântecele populare ale României; mai târziu, ocupându-mă de Albania și Grecia, am regăsit-o la albanezi și la eleni. Pregătind pentru *Nuova Antologia* materialele *Epopelilor asiatice*, m-am putut convinge că India nu era deloc străină de concepția manifestată de poezia populară a Europei orientale”.³⁰ Nu fără legătură cu astfel de observații, ea a dezvoltat „ideea pelasgică” (ce avea apoi să cunoască o controversată notorietate sub pana lui Nicolae Densușianu) susținând baza comună etno-culturală dintre italieni, greci, români și albanezi și nutrind proiecte (proapse lui Garibaldi) de comunitate ideală și politică între peninsula balcanică și cea italică.

Preocuparea pentru India cunoaște o mare intensitate după întâlnirea cu Angelo de Gubernatis. Plecând de la scrierile acestuia ea publică mai întâi un studiu despre *Il Mahābhārata, il re Nala e gli studi indiani nell'alta Italia* (1870) care este și prima încercare de a face o istorie a indologiei italiene. În 1871 recenzează amplu *La mort du roi Dasarata* a lui Angelo de Gubernatis și *Uttarakanda* a lui Gaspare Gorresio. Urmează apoi, sub genericul *Epopelile asiatice*, extinse studii despre epopeea indiană – *Rāmāyana* (1871) și *Mahābhārata* (1875-1876) – și cea persană – *Şah-Nameh* (1873-1874), după traducerile lui Gorresio și Jules Mohl, care ar putea fi strânse astăzi într-un consistent volum. Două din aceste studii au fost prezentate și citite în *Societatea Arheologică* din Atena și în *Syllogos Ellinikos* din Constantinopole – în ambele era membră de onoare –, fiind astfel unele dintre contribuțiile de pionierat la indologia greacă. Ea descoperă cu interes și simpatie scrierile lui Schopenhauer, care „se atașează vastelor sisteme ale Indiei pe care le-am expus în *Epopelile asiatice*”³¹.

Despre extinderea preocupărilor Dorei d'Istria pentru Orient, vorbește de la sine o simplă enumerare a celor mai importante cărți și articole: *Les orientaux a Paris* (1867), *Marco Polo, il Cristoforo Colombo dell'Asia* (1869), *L'Asie et les*

³⁰ Scrisoare din Florența, datată 24 ianuarie 1879, editată de Nicolae Iorga în *Lettres de Dora d'Istria, loc. cit.*, p. 164. Într-un alt registru, caracterul angajat revoluționar și polemic al cărților sale i-a atras încă de la început și acuze dinspre cercurile clericale catolice germane și austro-ungare (dar și din cele ale democraților francezi) că „Sybila valahă” ar urmări să îndepărteze pe orientali de biserica catolică, singura ce i-ar putea civiliza și că ar intenționa să convertească Occidentul la „superstițiile orientale”.

³¹ Scrisoare din 25 ianuarie 1878 către Hugo von Meltzl. V. Nicolae Iorga, *idem*, p. 141 (și, de asemenea, pp. 143-144, 150, 154, 164, 166, 173).

asiatiques (1871), *Russes et Mongols* (1872), *La poésie populaire des Turcs orientaux, les Kirghiz, les Perses, les Turcomans* (1873), *L'Idée aristocratique en Orient* (1875), *Histoire des poètes Ottomans* (1877), *La poésie des Turcs en Perse* (1877), *La poesie des Ottomans* (1877), *The Poetry of the Turkish Peoples* (1878), *La poésie des persans sous les Khadjars* (1878), *La vie klephtique dans l'Empire Persan* (1879). Ele au fost publicate la Paris, Florența, Atena, Philadelphia etc. iar ultimele două chiar la Cluj, în *Acta Comparationis Litterarum Universarum*, cea dintâi revistă de literatură comparată din lume, condusă de savantul sas Hugo von Meltzl (1846-1908) cu care a întreținut o interesantă corespondență pe teme orientale și etnologice.³² O bună parte din articolele ei au fost găzduite de răspândita revistă pariziană *Revue de deux mondes*, în care au publicat, încă de la începutul ei în 1829, unii dintre cei mai cunoscuți indianiști și orientaliști europeni, dar și călători ori amatori de lucruri orientale.³³

La 9 noiembrie 1873, Dora d'Istria a devenit, cu unanimitate de voturi, membră în *Società italiana per gli studi orientali* (fondată în 1872 și transformată în 1877 în *Accademia Orientale*) prezidată de Michele Amari și Antelmo Severini și al cărei secretar era Angelo de Gubernatis. În Franța studiile ei orientale au fost răsplătite cu medalia de aur a *Institutului Confucius*, după ce în 1866 fusese primită membră în *Société géographique de France*. În august 1882, înarmată cu scrisori de recomandare de la marchizul Hartington, Max Müller, Angelo de Gubernatis și alți indianiști, ea pregătea o călătorie în India la care, însă, din cauza izbucnirii unei epidemii de holeră, a trebuit să renunțe. Un nou plan, din toamna anului 1885, de a-l însoți pe De Gubernatis în lungul său periplu indian a trebuit și el abandonat, de această dată datorită divergențelor de vederi cu prietenul ei italian. (Nici Alexander von Humboldt nu reușise să împlinească planul său repetat – în 1805-1808 și 1820-1822 – de a călători în India.) În revanșă, peste numai câțiva ani, a făcut ultima călătorie în manieră indiană, lăsând prin testament să fie incinerată.

Pe lângă De Gubernatis, Dora d'Istria întreținea legături cu numeroși alți savanți italieni, printre care orientaliștii Gaspare Gorresio, Graziadio Isaia Ascoli, Michele Amari, prieteni și colaboratori ai celui dintâi și pe care îi cunoștea și Hasdeu.³⁴ Parfumul Indiei putea fi simțit și în salonul florentin al Margheritei

³² Publicate la Cluj, ele au avut ecouri în țările occidentale, dintre care menționăm doar pe cele semnalate chiar de Dora d'Istria lui Hugo von Meltzl: recenzie în *Boston Daily Advertiser*, tradusă în *L'Estafette*, Roma-Napoli (22 mai 1879); extrase în revistele *Le Tour du monde*, Paris (no. 949, 15 mars 1879), *Aurora*, Modena, *Gazette rose*, Paris, *Comedia*, Firenze.

³³ Dintre aceștia: Max Müller, Eugène Burnouf, William Jones, Garcin de Tassy, J. J. Ampère, M. de Hammer, Th. Pavie, E. Montegut, E. Dulaurier, Alf. Jacobs, A. de Jacigny, F. Brunetière, Edgar Quinet, Ed. De Warren, John Lemoine, C. Cailliatte, Ed. Schuré, Goblet d'Alviella, Abel Remusat, V. Jacquement, A. Duvancel etc. etc. Înaintea Dorei d'Istria, români nu publicaseră despre „Orient” în paginile revistei, decât ocazional: Dimitrie Caragea (*La Koutoudgi, ou comme on fait un amiral turc*, 1 novembre 1833) sau Nicolae Bibescu (*Algérie; Les Kabyles du Djurdjura*, I-IV, 1 avril, 15 avril, 15 décembre 1855, 1 mars 1856).

³⁴ E interesant de notat primii savanți la care Hasdeu a trimis proaspăt tipăritul volum I al *Cuventelor den bătrâni*, așa cum reiese dintr-o scrisoare către Hugo Schuchardt din 28 noiembrie 1878: „quant à moi je

Albana Mignaty, o sensibilă și generoasă grecoaică din Corfù care în tinerețe a trăit pentru mulți ani la Madras și care, cultivând misticismul și spiritualismul, a dat naștere unei pasionate prietenii cu Édouard Schuré în perioada când acesta se afla la Florența (1871-1873).³⁵ Paolo Mantegazza (1831-1910), considerat unul dintre precursorii etnologiei italiene – călător și el în India despre care a scris două volume³⁶ –, a fost un bun prieten și admirator al Dorei D'Istria (pe care o numea „due volte principessa e più ancora regina nell'Olimpo dei pensatori e degli scrittori”), căreia i-a prefațat elogios o colecție de articole despre istoria românilor.³⁷ El a fondat, în 1867, la Florența, primul muzeu din Europa dedicat antropologiei și etnologiei, iar în 1871, pe când preda antropologia la Istituto di Studi Superiori din Florența, constituie *Società Italiana di Antropologia, Etnologia e Psicologia Comparata*. Legăturile și corespondența prințesei cu savanții români ai epocii, care nutreau o mare admirație pentru ea, sunt, de asemenea, foarte largi dar din păcate încă prea puțin cercetate.

Româncă și – în sensul termenului din acea vreme – „orientală”, dar stabilită și activând în Italia și în întregul Occident, Dora d'Istria a jucat rolul unei veritabile punți între Răsărit și Apus căci, așa cum scria Angelo de Gubernatis, „a făcut cunoscute Occidentului vechile etnii și civilizații ale Orientului, iar Orientului marile națiuni ale Occidentului”.³⁸

n'ai envoyé jusqu'à présent le livre presque à personne excepté mes amis ou mes connaissances de France et d'Italie (Picot, Gaston Paris, Ascoli, Gubernatis, Caix, Dora d'Istria), puis à Benfey, Gröber et Sayce”. Cf. *Carteggio Hasdeu-Schuchardt*, a cura di Bruno Mazzoni, Liguori Editore, Napoli, 1983, p. 160.

³⁵ Pentru o perspectivă asupra raporturilor ei cu De Gubernatis și Schuré a se vedea studiul lui Gabrielle Burini, *Un sodalizio di poeti: I rapporti tra Édouard Schuré e Angelo de Gubernatis*, în: *Angelo de Gubernatis. Europa e Oriente nell'Italia umbertina*, loc. cit., pp. 124 ș.u.. De asemenea, de același autor, și *Le metamorfosi di Tristano: Édouard Schuré e il suo tempo*, introducere la: Édouard Schuré, *Evoluzione divina. Dagli antichi ai nuovi misteri*, Roma, 1983, pp. v-xx.

³⁶ Paolo Mantegazza, *India*, vol. I-II, Treves, Milano, 1884. Într-o scrisoare către Don Pedro II, împăratul Braziliei, Dora d'Istria îl anunță că aceasta este „cartea cea mai importantă publicată recent la Milano”. Citind-o, prințesa română s-a simțit ca și cum ar fi călătorit împreună cu autorul, asistând la conversațiile lui, împărtășindu-i impresiile și bucurându-se de splendorile naturii indiene. Vezi scrisoarea editată în conferința ținută de Angela Comnène în 1961 la Universitatea din Rio de Janeiro, *A amizade de Don Pedro II por Duas Princesas Romanas: Dora d'Istria e Carmen Sylva*, Brasil, 1961; versiune amplificată în română și engleză: *Prietenia și corespondența literară a Împăratului brazilian Don Pedro II cu cele două Prințese române, Elena Ghica și Regina Elisabeta a României (1870-1890)*, Editura Oscar Print, București, 2001, pp. 26-27.

³⁷ *Gli eroi della Rumenia. Profili storici*, Firenze, 1887.

³⁸ Angelo de Gubernatis, *Illustri stranieri in Italia. Dora d'Istria, Rivista contemporanea*, Torino, fasc. 180, aprile 1869, pp. 107-115. Universală ea însăși prin spirit și viața pe care a trăit-o, nici posteritatea-i nu putea să fie altfel decât universală. Pe lângă români și aromâni, și-o revendică mai multe națiuni precum albanezii care o consideră “de origine albaneză” (după locul de unde, cu două secole înainte, venise primul Ghica în Moldova și datorită interesului ei pentru albanezi – pe care nu-i distingea de aromâni și care îi serveau mai ales fundamentării “ideii pelasgice”), grecii care o consideră greacă (atât după mamă, care era grecoaică, dar și disputând originea familiei Ghica cu albanezii), rușii în a căror clasă aristocratică a intrat prin căsătorie, italienii printre care a locuit și activat, francezii în a căror limbă a scris. În ale sale *Portraits cosmopolites* (Paris, 1870, pp. 176-177), Carlo Yriarte (Le Marquis de

STADIUL CERCETĂRII ȘI IMPORTANȚA EI

Toată această rețea de legături încrucișate – a cărei schemă preliminară a fost trasată aici pentru întâia dată – servește ca punct de plecare pentru înțelegerea configurării ideilor și traiectelor studiilor orientale și etnologice în cele două culturi și în special în cea română, care trebuie să recunoască un semnificativ debit față de cea italiană.

Interesul nostru pentru acest subiect s-a configurat treptat din 1990 când am început să investigăm sursele disponibile în bibliotecile și arhivele din România. În 1995, cu ocazia unei burse Tempus la Roma, am putut face o primă evaluare a surselor existente acolo. De asemenea, tot atunci am discutat despre relațiile dintre Angelo de Gubernatis și Dora d'Istria cu Prof. Maurizio Taddei (Universitățile Orientale, Napoli) care conducea un proiect colectiv de cercetare asupra lui De Gubernatis, materializat ulterior în cinci volume³⁹. Nu am putut atunci urma îndemnul său de a participa la acest proiect întrucât, în iulie 1995, am primit o bursă în India, unde am rămas până în 2001. După întoarcere am reluat treptat vechile cercetări pe care le-am putut aprofunda, în special, cu ocazia a două călătorii de studii în Franța și Italia. În cea dintâi (octombrie-noiembrie 2002), făcută posibilă grație cercetătorului Michael Samland de la Biblioteca Națională din Paris, am putut investiga diversele surse franceze de și despre Dora d'Istria păstrate în principalele biblioteci pariziene. În cea de-a doua (august-octombrie 2003), cu ocazia participării la Școala de sanscrită vorbită organizată de Universitatea din Florența, am putut cerceta arhive din Florența, Roma, Napoli și Livorno care conțin documente de la sau despre Angelo de Gubernatis, Dora d'Istria și celelalte persoane numite mai sus.

Cercetarea va putea fi continuată grație unei burse „Vasile Pârvan” acordată de statul român pentru anii 2004-2006. Astfel vom avea ocazia să aprofundăm cercetările în arhivele italiene deja cunoscute și să investigăm noi arhive în care se păstrează material referitor la acești savanți și la disciplinele lor. Numeroase hârtii încă necercetate se conservă în fondurile „De Gubernatis” de la Biblioteca Națională din Florența și de la Facultatea de litere a Universității din Florența, precum și în fonduri din Roma. De asemenea, multe alte hârtii ale Dorei d'Istria se află încă nerepertorierte în arhivele florentine. Arhivei ei personale, lăsate prin testament împreună cu averea sa, unui spital de surdo-muți din Florența, i s-a pierdut urma foarte devreme, astfel încât nici unul dintre puținii cercetători anteriori nu a putut să se informeze direct la origine. Găsirea și cercetarea ei constituie prin urmare un

Villemer), redactorul-șef al revistei pariziene *Le Monde illustré*, scria: „Pariziană ca și Gavarni, italiană ca și Belgioioso, spaniolă ca și Larra, germană ca și Goethe, rusă ca și Pușkin, valahă precum o Ghica, greacă precum Botzaris sau lordul Byron, ea este unul dintre exemplele cele mai surprinzătoare despre ceea ce poate fi o natură privilegiată. Spiritul ei îi dă dreptul la multe titluri de naturalizare. Germania o consideră o pupilă a marelui Humboldt. Italia renăscută îi mulțumește pentru înclinările ei liberale și îi e recunoscătoare pentru a fi ales-o, dintre toate țările care o invită, ca a doua patrie.”

³⁹ *Angelo de Gubernatis. Europa e Oriente nell'Italia umbertiana*, a cura di Maurizio Taddei, Istituto Universitario Orientale, Napoli, I-V, 1995-2004.

obiectiv foarte important. Documente de la sau despre Dora d'Istria se mai găsesc la Veneția, Torino, Genova, La Spezia, Pegli, Rapallo unde ea a trăit sau a petrecut perioade îndelungate. Corespondența trimisă diverșilor savanți italieni de către Angelo de Gubernatis, de Dora d'Istria sau de ceilalți savanți români numiți mai sus este practic împrăștiată în diverse arhive din întreaga Italie, ea nefiind încă decât parțial identificată.

Identificarea și cercetarea acestui material documentar este necesară pentru elucidarea legăturilor personale și savante dintre aceste personalități, de care este responsabilă și tectonica evoluției și configurării studiilor orientale și etnologice în Italia și România. De asemenea, dat fiind că biografia și opera lui Angelo de Gubernatis și a Dorei d'Istria au început a fi studiate științific, după o lungă uitare, abia de curând, aceste cercetări de arhivă precum și analiza rolului lor specific în studiile orientale și etnologice sunt în măsură să fie utile și altor cercetători care urmăresc piste și interese diferite în legătură cu cei doi savanți.

Elucidarea acestei chestiuni din a doua jumătate a secolului al XIX-lea prezintă chiar și un interes mai larg, dat fiind faptul că raporturile dintre cultura italiană și cea română se largesc și intensifică în perioada următoare. În particular, influența orientalismului italian asupra celui românesc s-a exercitat și în prima jumătate a secolului următor. Pentru a lua exemplul cel mai relevant, Mircea Eliade a început să învețe ebraica, persana și sanscrita după manualele lui F. G. Fumi, Angelo De Martino, Italo Pizzi și A. M. Pizzagalli, publicate de editorul Ulrico Hoepli din Milano iar, înainte de a pleca în India, a fost influențat de indianiști precum Carlo Formichi și Giuseppe Tucci. Despre Rabindranath Tagore, vizitat apoi la Shantiniketan, află citind studiul lui Roberto Assagioli. În India a aplicat metoda studiului intensiv al sanscritei utilizată de De Gubernatis⁴⁰ și a avut strânse relații cu Tucci, cel de-al doilea „părinte” al indologiei la Roma. Dintre toate raportările sale ulterioare la tradiția culturală și savantă italiană, merită menționat în acest context faptul că a fost unul dintre autorii care a citat cel mai frecvent cartea lui De Gubernatis ce a rezistat cel mai bine timpului, *La mythologie des plantes* (2 vol., Paris, 1878-1882). Înțelegerea operei și metodei comparatiste degubernatiene de către Eliade a început recent a fi relevată de mai mulți exegeți ai celui dintâi.⁴¹

⁴⁰ Cf. *Încercarea labirintului*, Dacia, Cluj-Napoca, 1990, p. 38 și *Memorii (1907-1960)*. [*Promisiunile echinoctiului*, I (1907-1937)], Humanitas, București, 1991, p. 176. După peste patru decenii, la Chicago, va recomanda și studenților săi care doreau să învețe *repede* sanscrita să aplice aceeași metodă descrisă de Angelo de Gubernatis în *Fibra*. Cf. însemnarea din decembrie 1972, în *Jurnal*, II. 1970-1985, Humanitas, București, 1993, pp. 50-51.

⁴¹ V. în special A. Grossato, *L'interpretazione „naturista” dei miti e dei simboli negli scritti indologici di A. de Gubernatis*, în: *La conoscenza dell'Asia e dell'Africa in Italia nei secoli XVIII e XIX*, a cura di A. Gallotta e U. Marazzi, vol. II, tomo I, Napoli, 1985, pp. 417-434; și F. Solitario, *Angelo de Gubernatis: pioniere dell'orientalistica italiana nell'ottocento*, în: *La Rinascenza Orientale nel pensiero europeo. Pionieri lungo tre secoli*, a cura di G. Marchianò, Pisa - Roma, 1996, pp. 165-199.

Dora D'Istria

ADDENDA

DORA D'ISTRIA ȘI TRANSILVANIA

„Montesquieu écrivait au dernier siècle: «comment peut-on être Persan?» Vous aussi, vous direz sans doute: «comment peut-on être Transylvain?» Transylvain, vous semble probablement aussi extraordinaire que Mandchou ou Thibétain! Mais cette première impression ne durera pas si vous consentez à jeter avec moi un coup-d'œil sur une des provinces les plus intéressantes de l'Europe orientale.”

*Les Femmes en Orient. Premier volume.
La péninsule orientale, Zurich, 1859, p. 12*

„On est étonné en parcourant les ouvrages et les recueils les plus répandus dans le royaume de tout ce qu'ils contiennent d'erreurs sur l'origine, l'histoire et les traditions des habitants de la *tsara romanesca*. Il semblerait que les descendants des colons de Trajan sont quelque tribu de l'Asie centrale, dont l'existence est vaguement constatée par quelques voyageurs. La plupart du temps on se contente de reproduire les assertions de publicistes notoirement hostiles à la race latine, sans paraître soupçonner les graves conséquences d'une pareille insouciance.”

Scrisoare către Pietro Ardito, Veneția, 20 aprilie 1868

„Le courant polaire dont vous souffrez en Transylvanie se fait sentir jusque dans l'Europe méridionale.”

Scrisoare către H. von Meltzl, Florența, 29 decembrie 1879

Întrucât prezenta sesiune științifică este dedicată în primul rând Transilvaniei, am să adaug câteva observații generale asupra raporturilor Dorei d'Istria cu această provincie românească, deși tema constituie subiectul unei viitoare cercetări.

S-a vorbit adesea – chiar redundant în lipsa altor observații pertinente asupra-i – despre afecțiunea și dorul Dorei d'Istria pentru patria ei părăsită. Într-una din primele cărți publicate în Occident, ea scria aceste emoționante cuvinte: „...Atunci mă grăbesc a lua citera... cânt durerea, acea durere care vibrează în noi ca și coardele ce răsună sub degete. Acordurile mele devin apoi mai dulci, ca și suflările îmbălsămate ale noptilor Orientului. Cânt dragostea de patrie, pământul părinților mei, grădina în care se va odihni țărâna mea. Cât sunt de sfâșietoare aceste immuri ce se înalță din sufletul meu!...”⁴².

Se știe însă mai puțin despre atenția pe care prințesa munteană a arătat-o pentru românii din Transilvania, pentru istoria, obiceiurile și folclorul lor. În cărțile și articolele ei se găsesc diseminate numeroase referințe la acestea împreună cu marea ei admirație pentru românii ardeleni. Când, părăsind Rusia, se retrage – după un interludiu la Ostend – în Elveția, ea începe să susțină prin scrierile ei ideea unității tuturor românilor din cuprinsul vechii Dacii⁴³ și să atace opoziția Imperiului habsburgic față de unirea principatelor (*La propaganda austro-romana nei Principati Danubiani*, Diritto, Torino, 8 noiembrie 1856). Jurnalul omului politic garibaldian Giorgio Asproni – care s-a îndrăgostit de ea la Lugano, în vara anului 1856 – atestă o atitudine

⁴² *La Suisse allemande et l'ascension du Moench*, tome I, Cherbuliez, Paris-Geneve, 1856, p. 238.

⁴³ La articolele din anii 1857-1861 citate înainte se pot adăuga cele din revista Diritto din Torino, dintre care o bună parte au fost publicate de Paolo Mantegazza sub genericul *Gli Eroi della Rumenia, Profili storici*, Firenze, 1887 (v. în special capitolul *Giovanni Uniade. Le Victorie di Vasag e di Nisa*).

ardent patriotică din partea prințesei române, pentru unirea și independența principatelor, contra austriecilor și ungarilor, pentru înfrățirea italienilor și românilor.⁴⁴ Giuseppe Mazzini, într-o scrisoare din septembrie 1856 către Adriano Lemni în care îl sfătuia cum să obțină fonduri pentru insurecția antiaustriacă, o caracteriza ca „ricca liberale Rumena, odiatrice dei magiari, amicissima dell'Italia”⁴⁵. Printre emigrații români cărora li se adresează Garibaldi – la rugămintea emisarului lui Kossuth – cu scopul de a sprijini proiectul constituirii unei Confederații Dunărene sub forma Ungariei Mari, se află și Dora d'Istria, proaspăt transferată în Italia. Deși o știa inamică politică a ungarilor încă din perioada când locuia în Elveția, eroul de la Caprera își exprimă încrederea că ea ar putea influența pe români să ajungă la o înțelegere cu aceștia.⁴⁶ Ea însă a susținut poziția șefului emigrației pașoptiste, Dimitrie Brătianu, că românii nu pot acorda nici un sprijin atât timp cât adepții lui Kossuth nu renunță la includerea Transilvaniei în așa-zisele „granițe istorice” ale „statului istoric maghiar”. O altă reacție dintre cele stârnite de scrisoarea lui Garibaldi către Dora d'Istria, a fost cea a lui Alesandru Papiu Ilarian, cărturar ardelean chemat ca profesor la Iași de principele Grigore Al. Ghica.⁴⁷

În *Les femmes en Orient* (1859-1860), capitolele (sub formă de scrisori) dedicate femeii române acoperă întregul teritoriu etnic românesc, dar referințele la cea transilvană par dominante. Cele cinci scrisori sunt date din „Clus”, „Brasovu”, „village de Tötts”, „Bukarest”, „Jassy”, ceea ce ar putea indica o călătorie care a avut loc în realitate („am cutreierat toată Transilvania”). „Antica Ardelia” este descrisă astfel: „Această provincie odinioară locuită numai de Români este astăzi locuită și de Maghiari, de Sekleri, de Sasoni și de Români; dar aceștia din urmă formează imensa majoritate a populației; fiindcă ei sunt 2.600.000 de locuitori, dintre care aproape 2.000.000 de români. Și pe lângă acestea, aici se găsesc hotarele bisericii din Orient. Apoi, religiunea ortodoxă este sufletul chiar al poporațiunilor orientale, pentru căci ea este creștinismul identificat cu naționalitatea la care ele aparțin. Ori care Român din Transilvania care conservează credințele noastre rămâne Român cu toate cercările ce s-ar întreprinde ca să-l facă să uite originea sa.”⁴⁸ Începând cu țărăncile, Dora d'Istria insistă să dovedească, prin istorie, limbă, tradiții și

⁴⁴ Giorgio Asproni, *Diario politico, 1855-1876*, vol. I: 1855-1857, Milano, 1974, pp. 437-441, 442, 443, 444, 445, 446, 448-449, 450, 451, 452, 456-457, 458-459, 465 din perioada 22 iulie-6 august 1856 și după aceea: pp. 470-471, 511, 516, 519-522, 529, 572, 574, 577. De asemenea, scrisoarea lui Garibaldi despre Dora d'Istria, din 14 august 1861, în vol. III: 1861-1863, Milano, 1980, p. 124. Istoricul contemporan Johann Georg Kohl, referindu-se la românii transilvăneni ce luptaseră la 1848 conduși de „centurioni” și „decurioni” sub steaguri înscrise cu S.P.Q.R. (Senatus Populusque Romanus), o citează pe Dora d'Istria care îi numea pe revoluționarii italieni frați ai românilor. Cf. *Die Völker Europas. Cultur- und Charakterskizzen der Europäischen Völker*, Vereinsbuchhandl, Hamburg, 1868.

⁴⁵ Scrisoarea nr. 693 din Giuseppe Mazzini, *Scritti editi ed inediti. Appendice (Epistolario, vol. V)*, Imola, 1941, p. 148. Pentru un cadru larg a se vedea Ștefan Delureanu, *Mazzini e la Romania*, în: *Mazzini e il mazzinianesimo. Atti del XLVI Congresso di Storia del Risorgimento Italiano (Genova, 24-28 settembre 1972)*, Istituto per la Storia del Risorgimento Italiano, Roma, 1974, pp. 413-479.

⁴⁶ Într-o scrisoare din 16 iulie 1861, publicată de Radu Ionescu în *Revista română*, I, august 1861, p. 447. Vezi și scrisorile din volumul lui G. E. Curatulo, *Garibaldi e le donne*, Roma, 1913, pp. 190-198. Despre relațiile celor doi, a se vedea și Alexandru Marcu, *Conspiratori și conspirații în epoca Renașterii politice a României*, București, 1930, p. 294.

⁴⁷ *Garibaldi și Klapka către români, Românul*, București, nr. 261-262, 18-19 septembrie 1861 și *Revista Carpaților*, București, 15 octombrie 1861; republicat în: Alesandru Papiu Ilarian, *Antologie*, ediție îngrijită, prefață, note și comentarii de Corneliu Albu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, pp. 261-270. Vezi în același volum și articolul din 1868, *Memorandul lui Kossuth, Teleki și Klapka*, pp. 361-368.

⁴⁸ Cităm din traducerea românească *Femeile în Oriente*, în: *Operele Domnei Dora d'Istria*, traducțiune de Grigorie G. Peretz, vol. II, Tipografia Curții, București, 1876, p. 17.

obiceiuri, originea lor latină, Obiceiurile românilor și ale popoarelor din Europa Orientală sunt constant confruntate cu cele ale națiunilor din apusul continentului. În ceea ce privește ospitalitatea, grav afectată în Occident de egoismul materialist, ea scrie: „La români nu este așa. Chiar în nordul Transilvaniei, unde situația lor este atât de precară, cei mai săraci primesc pe călător cu o cordialitate într-adevăr atingătoare. Ei te tratează ca pe un frate fără să iscodească dacă ești ortodox, protestant sau jidov... Nu este lucru de însemnat că acești țărani latini din Carpați – așa de dese ori defăimați – să fie mai înaintați asupra acestei chestiuni fundamentale decât teologii cei mai docti din Occident, și să fi păstrat într-o inimă frățescă sentimentul creștin în toată adâncimea și în toată veridicitatea sa?”⁴⁹

După 1859, deziluzionată de faptul că tronul Principatelor Unite nu a revenit unui prinț din familia Ghica așa cum spera, și-a îndreptat interesul cu precădere către alte nații, mai întâi cea greacă, apoi toate națiunile balcanice și cu precădere cea albaneză (a cărei regină năzuia în secret să devină), promovând ideea unui stat federativ balcanic în care să predomine urmașii vechii „rase pelasgice”: români, greci, albanezi.

Dora d'Istria a întreținut, însă, relații de prietenie și corespondență cu savanți din rândul celorlalte naționalități din Transilvania, precum Géza Kuun sau Hugo von Meltzl, și cu intelectuali și nobili austro-ungari. Prințesa română l-a făcut cunoscut lui Angelo de Gubernatis pe contele Kuun, de care îl va lega apoi o mare și lungă prietenie. În biografia sa *Fibra*, acesta va scrie: „Așa părea a fi fost destinat ca, în același an, să cunosc pe cea mai ilustră româncă și pe unul dintre cei mai buni reprezentanți ai națiunii maghiare, arătându-le pe loc că simpatia pentru iubita noastră soră latină nu exclude afecțiunea respectuoasă pentru adevărații și cavalerestii fii ai lui Arpad.”⁵⁰

În revista editată la Cluj de von Meltzl, *Acta comparationis litterarum universarum*, pe lângă cele două studii din 1879 deja citate, mai putem adăuga *Dances et chansons nationales des roumaines* (XV, 1884, pp. 67-85, 119-122), singurul care este și menționat în *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc*.⁵¹ Cele 75 de scrisori adresate savantului sas, editate de Nicolae Iorga,⁵² încep în august 1877 odată cu proaspăt apărutul volum *La poesie des Ottomans* pe care îl trimite în omagiu. Ele cuprind interesante observații asupra maghiarilor – pe care îi alătură turcomanilor – și asupra opoziției dintre turanici și arieni în Asia, dincolo de orice „prejudecăți de rasă și sectă”.⁵³ Printre multe observații politicoase și măgulitoare despre maghiari, ea îi semnaleză savantului sas, în recent apărutul volum III din *Nouvelle géographie universelle* de Elisée Reclus, capitolul *Hongrie et Transylvanie. Le pays des Magyars et des Roumains*. Corespondența lor atinge și chestiunea raporturilor Ghiculeștilor cu Transilvania, Dora

⁴⁹ *Idem*, pp. 41-42.

⁵⁰ Angelo de Gubernatis, *Fibra: pagine di ricordi*, Roma, 1900, p. 266.

⁵¹ Vol. I (1800-1891), red. Adrian Fochi, EPL, București, 1968.

⁵² *Lettres de Dora d'Istria, Revue historique du sud-est européen*, Paris - Bucarest, IX, nos. 4-6, avril-juin 1932, pp. 134-209.

⁵³ *Idem*, passim. Chestiunea arieni vs. turanici, în care ea înclină către cei din urmă (nu e clar încă dacă din politețe sau din convingere), e abordată chiar din primele scrisori. E interesant de confruntat această atitudine cu cea a lui Xenopol care, cu ocazia opiniilor despre români și unguri exprimate în anul Mileniului maghiar, îi consideră pe turanici (turci, unguri) a fi de rasă inferioară și datorându-și progresele civilizationale amestecului cu sânge arian. Angelo de Gubernatis se arată de acord cu Xenopol, în *La Roumanie et les roumaines, op. cit.*, pp. 294-296.

d'Istria regretând că, lipsită de acces la arhivele maghiare, i-au scăpat mai multe detalii în privința lui Grigore Ghica III, în monografia pe care a dedicat-o familiei sale.⁵⁴

O altă chestiune interesantă merită menționată aici: în anii '50 ai secolului XIX, Dora d'Istria împărtășea opinia că uigurii erau strămoșii maghiarilor⁵⁵, idee care, cu trei decenii mai devreme, l-a făcut pe Alexandru Csoma de Kőrös să plece spre India și Tibet.

Pe lângă articolele pe care le-a publicat în franceză în revista clujeană, von Meltzl îi cere permisiunea de a traduce în germană alte studii ale sale: *La Grèce avant les Grecs*, *La nationalité albanaise d'après le chants populaires*, *Gli Albanesi musulmani* în care sunt menționați și aromânii din Balcani. El reproduce, de asemenea, diverse pasaje din scrisorile Dorei d'Istria precum și scurte semnalări și note de lectură pe care aceasta i le trimite. În schimb, prințesa română îi cere lui von Meltzl informații bibliografice despre mitologia animalelor la maghiari, părăndu-i-se că „la acest popor de călăreți, calul trebuie să joace în mituri același rol ca și taurul la păstorii ce apar în admirabilele imnuri ale *Rig Veder*”⁵⁶. Printre cărțile și articolele pe care savantul sas i le expediază sunt și cele ale orientalistului clujean Samuel Brassai pe care îl va citi și îl va întâlni mai târziu la Florența (mai 1882).

Deși majoritatea scrierilor ei au fost publicate în Europa Occidentală, în Grecia, la Constantinopol sau în America, o bună parte din ele erau cunoscute și publicului larg din Transilvania, gazetele și revistele de aici scriind în mai multe rânduri despre ea. După moartea ei, însă, se lasă pentru o bună bucată de vreme, ca peste tot, tăcerea.

Primul și cel mai entuziast care o semnalează publicului ardelean a fost Iosif Vulcan în *Familia* (1865, nr. 18, pp. 213-215). Articolul este reluat în volumul *Panteonul Român* (tom I, 1869)⁵⁷. Cărturarul patriot afirma că „Ea a scris în limbele culte ca să-și împlinescă marea sa chemare mai cu succes, acuma însă la dorința generală și-a dat promisiunea că va scrie și în dulcea limbă maternă. Deie ceriul ca cât de curând să vedem realizată această promisiune îmbucurătoare; ni place a crede că brava română, carea în opurile sale de atâte ori și-a adus aminte cu frăgezime și iubire de dulcea sa patrie, nu va întârzia mult cu împlinirea dorinței celei mai intime a unei mame, carea cu nerăbdare așteptă ca drăgălașa sa fiică să vorbească în limba sa!” Când la moartea sa va scrie din nou în *Familia* (1888, nr. 47, pp. 541-542), Vulcan precizează: „Este adevărat că dânsa nu s-a servit în scrierile sale de limba română, dar asta nu-i detrage nimic din stima ce-i datorim, căci nu numai în limba națională se pot face servicii neamului românesc, ba câteodată idiomul străin este de preferit. Astfel de caz obvine atunci când voim să ne înțeleagă lumea mare, căreia ne adresăm. Deși n-a scris românește, Dora d'Istria e cunoscută în lume ca română și talentu-i genial revarsă lumină asupra națiunii noastre.”⁵⁸ În aceeași revistă (1870, nr. 27, p. 324), Traian Popescu publică articolul *Femeile literate în Italia*, în care Dora d'Istria se găsește alături de Malvina Frank și Luigia Codemo. În *Albina* scoasă la Viena și Pesta se reproduc în 1868 (nr. 128), sub titlul *Dora d'Istria despre românii din Grecia*, note etnografice despre macedoromâni, extrase dintr-un studiu al principesei recent apărut în *Revue internationale*.

⁵⁴ *Gli Albanesi in Rumenia. Storia dei principi Ghika nei secoli XVII, XVIII e XIX, su documenti inediti tratti dagli Archivi di Venezia, Vienna, Parigi, Berlino, Constantinopoli, Haya, ecc.*, traduzione dal francese di B. Cecchetti, Firenze, Tipografia dell'Associazione, 1873.

⁵⁵ Vezi de pildă articolele strănse în volumul *Gli eroi della Romania*, loc. cit., p. 50.

⁵⁶ Scrisoare din 13 iulie 1879. Cf. N. Iorga, op. cit., p. 180.

⁵⁷ Vezi Iosif Vulcan, *Scrieri, vol. 2. Publicistică*, ediție îngrijită, note și indice de nume de Lucian Drimba, Editura Minerva, București, 1989, pp. 75-78. O altă mențiune a Dorei d'Istria se găsește în articolul *Aron Pumnul, Familia*, nr. 15, 1866, pp. 169-171; republicat în *Panteonul român* (în ed. cit., p. 42).

⁵⁸ *Idem*, pp. 78 și 586. Aceleași idei se găsesc și în studiul din 1861 al lui Radu Ionescu, loc. cit., pp. 114-115.

Tot în 1865 în *Călindariu pentru poporul românesc* (pp. 11-22), tipărit de George Barițiu, apare traducerea unui articol despre *Dora d'Istria*. Cu un oarecare decalaj încep să scrie despre ea și revistele din Brașov și Sibiu, reluându-le mai ales pe cele din București. *Oriental latin* (1875, pp. 43-44, 47-48) reproduce – după *Trompeta Carpaților* – traducerea *Bibliografiei principesei Dora d'Istria. 1855-1873. Edițiunea 7-a*, alcătuită și publicată la Veneția de Bartolomeo Cecchetti. În *Transilvania* scrie George Barițiu (1878, nr. 5-9) și se tipărește conferința ținută de Radu Ionescu în decembrie 1877 la Sibiu (1878, pp. 49-51, 62-65, 73-76, 85-88, 97-100). Aceeași revistă reproduce în 1883 (pp. 111-113), traducerea unui articol apărut cu un an mai devreme în *La Roumanie illustrée* din București. La rândul ei *Gazeta Transilvaniei* (1885, nr. 248, pp. 2-3) reproduce un articol după *Le Peuple Roumain* din București.

Totuși, la moartea ei survenită prematur în 1888, apar doar câteva notițe precum cele din *Poșta română* din Brașov (nr. 556) sau *Gazeta poporului* din Timișoara (nr. 47). *Gazeta Transilvaniei* (nr. 253, pp. 1-2) reproduce, de această dată după ziarul *Fanfulla* din Roma, o corespondență din Florența semnată „Aristo”, în care i se face scriitoarei un portret literar.

Primul dicționar enciclopedic român, editat de C-tin Diaconovici Loga la Sibiu (*Enciclopedia română*, vol. II, 1900, pp. 203-204), i-a consacrat un articol ce va fi urmat și de celelalte enciclopedii: *Minerva* (Cluj, 1929, p. 395), *Dicționarul enciclopedic ilustrat* al lui Candrea și Adamescu (Cartea Românească, București, 1931, p. 1614) și, mai ales, *Enciclopedia României* a lui Lucian Predescu (Cugetarea, București, 1940, p. 282).

Primul studiu științific care i-a fost dedicat în România este cel publicat în 1931 la Cluj de Ion Breazu, *Dora d'Istria și Edgar Quinet*.⁵⁹ De asemenea, prima monografie dedicată ei în limba română a apărut peste un an la Bistrița sub semnătura Claudiei D. C. Zaharia. Până atunci nu existau decât traduceri mai vechilor studii ale lui Armand Pommier (București, 1864) și Bartolomeo Cecchetti (București, 1876). Ea a fost urmată de alte două volume publicate la București (Magda Nicolaescu Ioan, 1934 și A. Vasulescu, 1941).

Dar, în ciuda faptului că, încă din 1926, Academia Română instituise un premiu de 8000 de lei – dăruiri de prințesa Alina Știrbei – pentru cea mai bună scriere asupra Dorei d'Istria, monografia pe care o merită o personalitate de talia ei a rămas până astăzi un deziderat.

ETHNOLOGY AND ROMANTIC ORIENTALISM IN THE NEWLY FORMED STATES OF ITALY AND ROMANIA ANGELO DE GUBERNATIS, DORA D'ISTRIA AND THE ROMANIAN SCHOLARS OF THE SECOND HALF OF 19TH CENTURY

(Summary)

The present paper discusses the relationship between the newly formed disciplines of Ethnology and Orientalism and their research methodologies during the Romantic period, in the new politically constituted states of Italy and Romania.

Our study focuses on two key figures in the Romantic exploration of the Orient: Angelo de Gubernatis (1840-1913), pioneer and organizer of Oriental studies in Italy, and the Romanian princess Elena Ghica (1828-1888), better known under the pen name Dora d'Istria, who, in the last three decades of her life spent in

⁵⁹ În volumul *Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Editura Institutului de Istorie Universală, Cluj, 1931, pp. 63-72.

Italy (1860-1888), wrote extensively on Oriental literatures and customs. Both of them also dedicated a good part of their time to pursuing ethnological, anthropological, and mythological studies. Dora d'Istria was instrumental in arousing De Gubernatis' interest in the culture of the people inhabiting the Romanian principalities of Moldavia, Walachia, and Transylvania, as well as in the ethnic Romanians from the adjacent province of Bessarabia and the southern Balkan states. She put him in contact with some of the most important Romanian scholars of the time, as well as with Hungarian scholars from Transylvania (such as Count Géza Kuun) and with Greek, Russian, Serbian, Albanian *hommes-de-lettres*. In his turn, Angelo de Gubernatis played an important role in stimulating Dora d'Istria's earlier interest in exploring the East, especially India. He introduced her to some of the leading Italian and German Orientalists and to the Italian Society for Oriental Studies (founded in 1872).

Both of them had personal and scholarly ties with some of the most important Romanian scholars of the second half of 19th century, who are relevant for the initial development of Ethnology and Oriental Studies in that country (B. P. Hasdeu, V. A. Urechia, Al. Odobescu, and Gr. Tocilescu).

The appendix offers a first account of Dora d'Istria's interest in Transylvania, her scholarly connections with this Romanian province, and the reception of her works by the Transylvanian public.